

## Қаржылық жағдай туралы есептілікке талдау жүргізу әдістемесі

С.С.Шакеев

э.ғ.к., доцент, бухгалтерлік есеп және аудит кафедрасы  
sayan.79@mail.ru

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ

Түйіндеме. Мақалада, кәсіпорындардың қаржылық жағдайы туралы есептілігін талдаудың әдістемелері қарастырылған. Қаржылық жағдай туралы есеп – бұл құрам мен қалыптастыру көздері бойынша есепті кезеңнің аяғындағы кәсіпорын қаражатының жинақталған, құндық көрсетілуі. Қаржылық жағдай туралы есепті талдау кәсіпорынның мүлдіктік және қаржылық жағдайы туралы, яғни оның пайда алу үшін көздермен қамтамасыз етілуі туралы ақпарат алу мақсатында жасалады.

Кілт сөздер: қаржылық жағдай туралы есептілік, қаржылық есептілік, халықаралық стандарт, капитал, талдау

ҚЕХС (IFRS) 1 «Қаржылық есептілікті ұсыну» қаржылық есептілік халықаралық стандартына сәйкес кәсіпорынның қаржылық жағдай туралы есептілігінің басты мақсаты нақты бір күнге, яғни есеп беру кезеңінің соңына компанияның қаржылық жағдайын бейнелеу болып табылады [1].

Қаржылық жағдай туралы есепті талдау-бұл кәсіпорынның қаржылық талдауының маңызды кезеңі. Осы кезеңде талдаушы келесі сұрақтарға жауап береді:

- кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы қандай;
- кәсіпорында өтімділікпен проблемалар бар ма;
- кәсіпорын қарыз және меншікті капиталды қаншалықты тиімді пайдаланады;
- кәсіпорын активтерінің құрылымы қандай және басқалар.

Әдетте, аналитика кәсіпорынның қаржылық жағдайын зерттеудің алты кезеңін болжайды. Әрбір кезең өз нюанстары бар, олар да назарға алынады [2].

Келесі кезеңдерді ерекшелеуге болады:

- қаржылық жағдай туралы есептің құрылымы және оның динамикасы;
- компанияның қаржылық тұрақтылығы;
- баланстың өтімділігі, яғни компанияның төлем қабілеттілігі;
- активтер және олардың жай-күйі;
- іскерлік белсенділік;
- компанияның қаржылық жағдайы.

Талдау есепті кезеңнің басындағы және аяғындағы деректерді көрсете отырып жасалатын қаржылық жағдай туралы есептің деректері негізінде орындалады.

«Құрылым және динамика» сатысы тік талдауды білдіреді. Осы кезеңде неғұрлым маңызды болып табылатын жекелеген көрсеткіштердің өсу қарқыны тексеріледі және одан әрі олар алынған түсіммен және оның өсу қарқынымен салыстырылады.

Қаржылық тұрақтылық бізге компания қарыз капиталына қаншалықты тәуелді екенін көрсетеді. Егер тәуелділік жоғары болса-бұл тәуелділік төмен болса, онда компанияның қаржылық тұрақтылығының жоғары деңгейі бар. Мұнда компания тұрақтылығының абсолюттік көрсеткіштері айналым капиталы мен компанияның меншікті қаражаты болып табылады. Есеп айырысу кезінде алынған Коэффициент қаржылық есеп айырысу саласындағы кәсіпорынның салыстырмалы тұрақтылығын анықтайды.

Кәсіпорынның өтімділігі –компанияныңқысқа мерзімді міндеттемелер бойынша төлеу қабілетін көрсетеді. Бұл көрсеткіштер сондай-ақ компанияның қаржылық тұрақтылығы көрінісін толықтырады. Бірақ егер қаржылық тұрақтылық бізге кәсіпорынның тұрақты екенін білдірсе, онда өтімділік-бұл сәттегі қаржылық жағдайдың белгілі бір тесті-мұнда және қазір. Бұл көрсеткіштер кредиттік форс-мажор жағдайында, мысалы, ертең кәсіпорынмен не болатынын түсінуге мүмкіндік береді. Яғни, бұл коэффициент, өз кезегінде, кәсіпорынның активтерінің қанша санын қысқа мерзімде іске асыруы мүмкін және компания өз міндеттемелері бойынша жауап бере алатындай екенін көрсетеді. Сондай – ақ өтімділіктің бірнеше көрсеткіштері бар, бірақ қаржыгерлер арасында ең танымал-бұл «абсолютті өтімділік» және «жылдам өтімділік».

Активтерге және олардың жай-күйіне талдау жүргізу кезінде активтердің рентабельділік және айналымдылық көрсеткіштерін қолдана отырып, айналымдық және айналымнан тыс активтерді пайдалану тиімділігі айқындалады. Егер біз көріп отырғанымыздай, компанияда активтер өсуде – бұл

жақсы, бұл бизнестің дамуы мен өсуін білдіреді. Алайда, бұл өсім табыс пен пайданың өсуімен қатар жүруі маңызды (бұл біз есеп-қисапқа кешенді қаржылық талдау жүргізу кезінде пайда мен шығындар туралы есептен көре аламыз)[3].

Міндеттемелер мен капитал көрсеткіштерінің серпіні де көп нәрсені білдіреді. Мысалы, меншікті капиталдың өсуі компанияның қаржылық тұрақтылығын жақсарту туралы айтатын болады және бұл барынша оң сипаттама.

Баланс құрылымына сондай – ақ назар аудару керек-егер біз Компанияның айналым активтерінің салыстырмалы үлесі өсіп келе жатқанын көреміз. Бұл артық қорлардың ұлғаюын және компанияның айналым капиталын тиімсіз пайдалануды айғақтайтын жағымсыз белгі болуы мүмкін.

Міндеттемелер мен капиталда құрылым сондай – ақ барынша маңызды-ол бізге компанияның қаржылық тұрақтылығымен не болып жатқанын көрсетеді. Жеке капитал үлесінің өсуі, кредиттердің төмендеуі, ең алдымен қысқа мерзімді міндеттемелердің үлесінің төмендеуі – бұл оң сигналдар. Борыштардың өсуі және капитал үлесінің төмендеуі-теріс.

Кәсіпорынның іскерлік белсенділігі ресурстарды тиімді пайдалану деңгейін, сондай-ақ айналымның ұлғаюымен пайданың өсу қарқынының арақатынасының нәтижелерін талдауды білдіреді.

Компанияның қаржылық жағдайын талдаудың міндеті компанияның мүмкіндіктерін және болашақта осы кәсіпорынның банкроттық ықтималдығын зерттеу болып табылады. Есептеу үшін қазақстандық нарық үшін ең қолайлы Альтман моделі пайдаланылады.

Сондай-ақ, қаржылық жағдай туралы есептің кең және тар мағынада талдауын ажырату қажет.

Тар мағынада талдау формальды-техникалық талдау ретінде анықталуы мүмкін. Мұндай талдаудың мақсаты-қаржылық жағдай туралы есеп баптарының ара қатынасын және олардың талданатын кәсіпорынның ішінде және одан тыс қалыптасатын жалпы экономикалық ахуалдан алшақтықтағы өзгеруін зерттеу. Мұндай талдауды жүргізу кезінде барлық назар қаржылық жағдай туралы есептің өзінің көрсеткіштеріне, осы ұйымның есептілігін есепке алу және қалыптастыру принциптерін сипаттайтын өзге де ақпаратқа, сыртқы ортаның жай-күйіне (инфляция деңгейі, қаржы ресурстарының құны және т.б.) назар аударылмаған.

Талдаудың мақсаты кең мағынада - өзі бейнелейтін шаруашылық процестердің экономикалық мазмұны тұрғысынан қаржылық жағдай туралы есепті зерделеу. Осы процестерді түсіну үшін талдау барысында Қаржы-шаруашылық қызмет процесінде пайдаланылатын активтермен, міндеттемелер мен капиталмен байланысты құрамын, құрылымын, тәуекелдерін ашатын қосымша ақпарат тартылады. Нәтижесінде, ұйымның мүліктік және қаржылық жай-күйін аралық бағалау негізінде оның қаржылық тұрақтылығы және қаражатты пайдалану тиімділігі туралы жалпы қорытынды қалыптастырылады.

Қаржылық жағдай туралы есепке талдау жүргізу кезінде екі негізгі мақсат көзделеді.

Біріншіден, талдау жүргізу кәсіпорынның пайда табу қабілеті туралы ақпарат алу мақсаты бар. Бұл аспект дивидендтерді төлеу, кәсіпорынды кеңейту және дамыту туралы мәселелерді шешу кезінде принципті маңызды болып табылады.

Екіншіден, қаржылық жағдай туралы есепті талдау кәсіпорынның мүліктік және қаржылық жағдайы туралы, яғни оның пайда алу үшін көздермен қамтамасыз етілуі туралы ақпарат алу мақсаты бар [4].

Қаржылық жағдай туралы талдаудың бірнеше әдістері бар.

Құралдар мен олардың көздерінің құрылымындағы сапалық өзгерістер туралы, сондай-ақ олардың динамикасы туралы ақпаратты тік және көлденең талдаудың көмегімен алуға болады.

Талдаудың тік әдісі (құрылымдық) жалпы қорытынды көрсеткіште Есептіліктің жекелеген баптарының үлес салмағын анықтау және нәтижені алдыңғы кезеңнің деректерімен кейіннен салыстыру мақсатында жүргізіледі. Қаржылық жағдай туралы есепті талдаудың бірінші әдісі ретінде оның ағымдағы кезең баптарының көрсеткіштерін өткенімен көзбен шолып салыстыру ұсынылады.

Көлденең талдау (динамиканы талдау, уақытша немесе динамикалық) қаржылық жағдай туралы есеп көрсеткіштерін алдыңғы кезеңдердің көрсеткіштерімен салыстыру болып табылады. – Динамикадағы мақалалардың күрт өзгеруін талдау және есептіліктің түрлі баптарының өзгерістерін салыстыру. Басқаша айтқанда, бұл қысқа қорытындылар жасау үшін салыстырмалы және абсолютті түрде алдыңғы кезеңмен әрбір есеп позициясын салыстыру.

Ұйымның қаржылық жағдайы туралы есептің көлденең және тік талдауы кәсіпорын қызметінің жай-күйі мен тиімділігін зерттеу үшін тиімді құрал болып табылады. Осы әдістің көмегімен жасалған ұсыныстар конструктивті сипатқа ие және егер оларды іске асыру мүмкін болса, ұйымның жағдайын айтарлықтай жақсартуға қабілетті.

Көлденең және тік талдау баптарды біріктіру және оны есепті кезеңдердегі құрылым мен динамика көрсеткіштерімен толықтыру арқылы қаржылық жағдай туралы есептен алынатын қаржылық жағдай туралы салыстырмалы талдау есебінде іске асырылады. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы туралы есептің баптары нақты ұйымның ерекшелігін және басқа факторларды ескере отырып, талдау мақсаттарына сәйкес топтастырылады. Әдетте активтер, әдетте, өтімділік деңгейі бойынша жіктеледі.

Қаржылық жағдай туралы есепті талдаудың негізгі әдістерінің бірі біріктірілген баланс болып табылады. Біріктірілген баланс талдау ыңғайлылығы үшін кәсіпорынның қаржылық жағдайы туралы есептің біртекті баптарын біріктіру арқылы қалыптасады. Кәсіпорынның активтері бірнеше баптарға топтастырылады және осы көрсеткіштердің абсолюттік мәндегі өзгерістеріне және өсу қарқынына талдау жүргізіледі.

Осындай салыстыру барысында тренд, яғни кездейсоқ ықпалдар және кезеңдердің жеке ерекшеліктерінен тазаланған көрсеткіштер динамикасының негізгі тенденцияларымен анықталады. Бұл талдау перспективалы, болжамды сипатты әкеледі.

Трендтік талдау – барлық көрсеткіштер 100% деп алынатын базистік жыл деңгейінен, бірқатар жылдар көрсеткіштерінің салыстырмалы ауытқуын есептеуге негізделеді. Басқаша айтқанда, трендтік талдау әрбір есеп позициясын бірқатар өткен кезеңдермен салыстыруды және трендті, яғни жеке кезеңдердің дербес ерекшеліктері мен кездейсоқ әсерлерінен тазартылған көрсеткіштер динамикасының негізгі үрдісін анықтауды көрсетеді.

Салыстырмалы талдау – бұл фирмалардың, еншілес фирмалардың, бөлімшелердің және цехтардың жекелеген көрсеткіштері бойынша есебінің құрама көрсеткіштерін шаруашылық ішіндегі талдау, сондай-ақ берілген фирманың көрсеткіштерін орташа салалық және орташа жалпыэкономикалық мәліметтері бар бәсекелес фирмалардың көрсеткіштерімен салыстырғандағы шаруашылықаралық талдау болып табылады.

Факторлық талдау – бұл жекелеген факторлардың (себептердің) қорытынды көрсеткіштерге тигізетін әсерін зерттеудің детерминдік немесе реттелмеген тәсілдері көмегімен талдау. Сонымен қатар факторлық талдау қорытынды көрсеткіштерді оның құрамдас бөліктеріне жіктегенде – тура, ал оның жеке элементтерін жалпы қорытынды көрсеткіштерге біріктіргенде ол – кері синтез болуы мүмкін.

Жоғарыда көрсетілген әдістермен қатар, қаржылық жағдайды талдауда экономикалық (элиминерлеу, баланстық үйлесу және т.б.), сондай-ақ экономикалық және математикалық статистиканың (топтау, орташа және салыстырмалы шама, графиктік және индекстік әдістер, корреляция, регрессия және т.б.) дәстүрлі тәсілдері қолданылады [5].

Сондай-ақ қаржылық жағдай туралы есепті талдаудың маңызды әдісі қаржы коэффициенттерін есептеу және талдау болып табылады. Қаржы коэффициенттерінің тарихы жүз жылға есептелген. Қаржы коэффициенттерінің бірнеше тобын бөліп көрсетеді, олардың ішінде ең бастысы: рентабельділік коэффициенттері, қаржылық тұрақтылық коэффициенттері, өтімділік коэффициенттері, іскерлік белсенділік көрсеткіштері, төлем қабілеттілігі коэффициенттері және басқалар болып табылады. Біздің ойымызша, жоғарыда аталған коэффициенттерден басқа, қаржылық талдау кезінде борышкердің міндеттемелерінің оның барлық активтерімен қамтамасыз етілуін, борышкердің міндеттемелерінің оның айналым активтерімен қамтамасыз етілуін және таза активтердің шамасын есептеу қажет.

#### **Әдебиеттер тізімі**

1. Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарты (IAS) 1 «Қаржылық есептілікті ұсыну» [www.minfin.gov.kz](http://www.minfin.gov.kz)
2. Дюсембаев К.Ш., Егембердиева С.К., Дюсембаева З.К. Аудит и анализ финансовой отчетности. – Алматы: Қаржы-Қаражат, 1998. – 512 с.
3. Алданиязов К. Н.Управленческий учет и анализ: Учебно пособие. Часть 2. 2-ое изд.— Алматы, 2014. – 168 с.
4. Оралбаева Ж. З., Арыстамбаева А.З. Экономикалық талдау негіздері: Оқу құралы, 2014. – 187 б.
5. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учеб. для студ. обучающихся по спец. "Бухгалтерский учет, анализ и аудит". - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 536 с.